

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

PAA GRUNDLAG AF DEN AF H. WEITEMEYER UDGIVNE 3. UDGAVE
OG UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDGIVET AF

GUNNAR KNUDSEN

I. BIND

INDLEDENDE BESKRIVELSE AF DANMARK
KØBENHAVN OG FREDERIKSBERG

KØBENHAVN 1929
G. E. C. GADS FORLAG
(FREDERIK GAD)

INDLEDENDE BESKRIVELSE AF DANMARK.

Redigeret af ADOLPH JENSEN.

	Pag.
I. LANDET.	
1. Indledende geografisk Oversigt. Af Departementschef ADOLPH JENSEN ...	1
2. Den topografiske Opmaaling og Kortlægning. Af Oberst N.P. JOHANSEN..	3
3. Den økonomiske Opmaaling og Matrikulkortene. Af Professor N. THORKIL-JENSEN	6
4. Landets geologiske Beskaffenhed. Af Direktøren for Danmarks geologiske Undersøgelse, Dr. phil. VICTOR MADSEN	8
5. Landets Overfladeforhold. Efter Professor N. V. USSING	17
6. Farvandene. Af Kommandør H. RAVN.....	20
7. Klimaet. Af Statsmeteorolog H. HANSEN	25
8. Bebyggelse og Stednavne. Af cand. mag. GUNNAR KNUDSEN	30
9. Den administrative Inddeling. Af Afdelingschef GUNNAR DAM	32
II. BEFOLKNINGEN.	
1. Raceforhold. Af Læge SØREN HANSEN.....	35
2. Folketallets Størrelse og Vækst. Af Kontorchef H. CL. NYBØLLE.....	38
3. Befolkningens Sammensætning. Af Samme	47
III. STYRELSEN.	
1. Statsforfatningen. Af Professor, Dr. jur. KNUD BERLIN.....	58
2. Statsforvaltningens Organer. Af Samme.....	67
3. Kommunerne og deres Styrelse. Af Samme	71
4. Statens og Kommunernes Finanser. Af Kontorchef CORDT TRAP.....	75
IV. NÆRINGSLEVET.	
1. Landbruget. Af Professor O. H. LARSEN	82
2. Skovbrug og Jagt. Af Skovrider O. G. KONRADSEN	102
3. Havebruget. Af Havebrugskandidat ANDREAS MADSEN	107
4. Fiskeriet. Af Fuldmægtig, cand. mag. AAGE STRUBBERG.....	112
5. Industri og Haandværk. Af Departementschef ADOLPH JENSEN.....	117
6. Handelen. Af Samme	127
7. Skibsfarten. Af Samme	136
8. Samfærdselsmidlerne. Af Samme.....	138
9. Penge- og Forsikringsvæsen. Af Kontorchef EINAR COHN	141

V. SOCIALE FORHOLD.		Pag.
1. Den sociale Lagdeling. Indtægts- og Formueforhold. Af Afdelingschef GUNNAR DAM.....		150
2. Arbejder- og Arbejdsgiverorganisationer. Af Departementschef ADOLPH JENSEN		156
3. Offentlig Forsorg for Ubemidlede. Af Kontorchef CORDT TRAP.....		161
4. Boligforhold. Af Sekretær, cand. polit. SVEND NIELSEN		172
VI. KULTURELLE FORHOLD.		
1. Kirkelige Forhold. Af Departementschef V. HOLBØLL		177
2. Undervisningsvæsen. Af Rektor JULIUS NIELSEN		180
3. Museer og Samlinger for Kultur og Kunst. Af Museumsinspektør CHR. AXEL JENSEN		185
4. Fredlysnng af Oldtidsmindesmærker. Af Museumsinspektør C. NEERGAARD		190
5. Arkitektoniske Mindesmærker og deres Bevaring. Af Museumsinspektør CHR. AXEL JENSEN		193
6. Naturfredning. Af Professor, Dr. phil. A. MENTZ		197

VI.

Kulturelle Forhold.

1. Kirkelige Forhold.

Danmarks Befolkning tilhører i sin store Helhed fra Reformationen (1536) den evangelisk-lutherske Kirke. Ved vigtige kirkelige Lovbestemmelser var det fastslaaet, at alle Landets Beboere skulde bekende sig til den lutherske Lære, og der var Forbud imod, at Personer, der havde en anden Tro, maatte komme ind i Landet. Denne Tilstand blev vel i Tidens Løb brudt ved særlige Tilladelser for enkelte fremmede Trossamfund (Reformerte og Jøder), ligesom Tvangen overfor den enkelte ikke opretholdtes. Men lige til Grundloven af 1849 blev givet, bestod dog i Princippet Trostvang paa det religiøse Omraade, og endnu i den nærmeste Tid før Grundloven haandhævedes Daabstvang. Denne Ordning forandredes fuldstændig ved Grundloven af 1849, der i Stedet for Tvang satte Frihed paa det kirkelige Omraade, ikke blot saaledes, at det tillodes enhver at have den kirkelige Tro, han vilde, men saaledes, at det fastsloges, at Trosbekendelsen ingen Indflydelse skulde have paa de borgerlige og politiske Rettigheder. Og Grundloven blev ikke staaende ved denne negative Regel, men indførte tillige Beskyttelse for alle Trossamfund, idet der gaves Borgerne Ret til at forene sig i Samfund for at dyrke Gud paa den Maade, der stemmer med deres Overbevisning. Men hermed er Grundlovens Stilling til det kirkelige dog ikke udtømt. Da Befolkningen i sin store Helhed paa Grundlovens Tid — og dette Forhold har ikke væsentlig forandret sig siden — sluttede sig til den evangelisk-lutherske Kirke, fik dette Trossamfund en særlig Stilling som Landets almindelige Kirke eller Folkekirke, der skal understøttes af Staten. Hidtil havde den evangelisk-lutherske Kirke været styret af Staten, og dette Forhold fortsattes fremdeles efter Grundloven. Vel viser Bestemmelsen om, at Folkekirken skal understøttes af Staten, at det var Grundlovens Tanke, at der maatte ske en Forandring med Kirkens Styrelse, og Grundloven indeholdt da ogsaa en Bestemmelse om, at Folkekirken Forfatning skulde ordnes ved Lov. Men dette er, trods adskillige Forsøg gennem nedsatte kirkelige Kommissioner lige fra Halvtredserne i forrige Aarhundrede og til de nyeste Tider, ikke sket, og den danske Folkekirke er derfor endnu en Statskirke, hvis Anliggender henhører under Lovgivningsmagten med et særligt Kirkeministerium (fra 1916) som øverste administrative Myndighed. Kongen skal

tilhøre den evangelisk-lutherske Kirke. Medens der som nævnt ikke er givet nogen samlet Forfatningslov for Folkekirken, er der fra Begyndelsen af dette Aarhundrede ved Lov givet de enkelte Menigheder en vis Andel i den lokale Styrelse igennem de saakaldte Menighedsraad, der vælges af de af Menighedens Medlemmer, der har begæret sig optaget paa den kirkelige Valgliste. Menighedsraadets vigtigste Opgaver er Deltagelse i Præstevalget og Administration af Kirke og Præstegaard, og deres Virksomhed er saaledes alene knyttet til det enkelte Sogn. Nogen højere kirkelig Repræsentation for Menighederne findes ikke. Thi de ved de kirkelige Love af 1922, tildels efter sønderjysk Forbillede indførte Provstiudivalgs Virksomhed er strængt begrænset til økonomiske Anliggender, og de Sammenslutninger af Menighedsraad for større Distrikter og for hele Landet, som findes, er private Ordninger, der ikke har nogen lovmæssig fastslaaet Myndighed. Som en Afvigelse fra Princippet om, at Menighedsraadenes Omraade er begrænset til Sognets Anliggender, maa dog nævnes den Menighedsraadene fra 1922 tillagte Andel i Valget af Stiftets Biskop. Oprettelsen af Menighedsraad og de dem tillagte Beføjelser ændrer ikke Folkekirkenes Karakter som Statskirke, og den danske Folkekirke hører sammen med de andre nordiske Kirker til de faa statsstyrede Kirker, som nu findes, efter at de fleste Landskirker efter Verdenskrigen er blevet selvstyrende. Her i Landet er da ogsaa Tanken om en Adskillelse mellem Stat og Kirke kommet til Orde, ogsaa igennem et i Rigsdagen fremsat Lovforslag. Men Tiden er dog næppe inde til en saadan Foranstaltning, og meget taler for, at Udviklingen snarere vil gaa i Retning af en gradvis Udvidelse af Menighedernes Deltagelse i Styrelsen med Bevaring af Folkekirken, i sidste Instans med Oprettelsen af en samlet kirkelig Repræsentation. Dog er Meningerne om det heldige i en saadan Ordning yderst forskellige ikke blot i Rigsdagen, men ogsaa i kirkelige Kredse, og Gennemførelsen af en Nyordning kan derfor næppe ventes i en nær Fremtid.

Paa et andet Omraade indenfor Folkekirkenes Ordning er der derimod siden Grundloven givet meget betydningsfulde og for den danske Kirke ejendommelige Bestemmelser vedrørende det enkelte Menighedsmedlems Stilliing i Kirken. Disse Bestemmelser, der er udkommet i en Række Love, betegnes gerne som de kirkelige Frihedslove, idet de alle tager Sigte paa, at det enkelte Medlem indenfor Folkekirken kan faa den med hans religiøse Opfattelse bedst stemmende kirkelige Betjening. Det ligger i den folkekirkelige Ordningens Begreb, at Styrelsen drager Omsorg for, at ethvert af dens Medlemmer har Adgang til præstelig Betjening. Dette sker ved Ansættelse af Præster for større Distrikter (Sogne) med Forpligtelse til at betjene alle i Distriktet boende til Folkekirken hørende Medlemmer, og det vil igen sige alle i Distriktet boende med den kristne Daab døbte Personer, der ikke tilhører et andet Trossamfund eller har udmeldt sig af Folkekirken. Uden nogen Indmeldelse eller blot Tilmelding indtræder en til Folkekirken hørende Person i Stedets folkekirkelige Menighed ved den blotte Bosættelse, og ethvert Medlem af Folkekirken har saaledes til enhver Tid en Præst, der er forpligtet til at betjene ham med kirkelige Handlinger og Sjøalesorg. Til denne Pligt for Præsten til at betjene alle i Sognet boende til Folkekirken hørende Personer svarede tidligere en Pligt for disse til at lade sig betjene af Sognets Præst. Dette saa-

kaldte Sognebaand er — dog først ved de kirkelige Love af 1922 — helt ophævet, saaledes at enhver kan henvende sig til en hvilken som helst Præst i Folkekirken om kirkelig Betjening i det enkelte Tilfælde, uden at dette har Betydning for hans Stilling i den Menighed, hvortil han efter Reglerne hører, altsaa normalt hvor han bor. Men paa den anden Side er kun hans egen Præst forpligtet til at betjene ham. Den kirkelige Frihedslovgivning giver endvidere det enkelte Folkekirkemedlem Ret til helt at slutte sig til en anden Menighed og dens Præst, saaledes at han i alle Henseender betragtes som henhørende til denne Menighed og kan stemme til Valg af Menighedsraad dèr, ja endog være Medlem af det fremmede Sogns Menighedsraad. Dette Forhold kaldes Sognebaandsløsning. Til dette frie Valg af Præst, hvortil dog dennes Samtykke kræves, knytter der sig en Adgang til Brug af Hjemstedets Kirke til Gudstjenester og kirkelige Handlinger ved den valgte Præst, og i Forbindelse hermed kan det anføres, at en Sammenslutning af 5 Familier i et Sogn giver disse Ret til — uden at Sognebaandsløsning af denne Grund behøves — at faa deres egen Sognekirke overladt til Brug ved en anden i Folkekirken ansat Præst. Paa denne Maade kan der i Menighederne dannes frie Kredse, der selv sørger for deres kirkelige Betjening. Naar Kredsen er større (mindst 20 Familier), kan den oprette en selvstændig ikke territorialt begrænset Menighed, der benævnes Valgmenighed, og hvis Medlemmer selv vælger Præst og styrer Menighedens Anliggender. Disse Menigheder har Ret til at benytte Sognekirken, og de kan afkorte deres Udgifter til Præsteløn m. m. i den Skat, der paalignes Folkekirkens Medlemmer til Præstelønninger m. v. Igennem disse for den danske Folkekirke ejendommelige Regler har Folkekirken i nogen Grad forstaaet med Bevarelse af det værdifulde i den folkekirkelige Ordning at drage Nytte af de Fordele, som de paa personligt Valg hvilende Menighedssamfund medfører, og at skabe en Samvirken mellem disse forskelligartede Samfund. Og det kan endnu tilføjes, at der ogsaa er skabt en Forbindelse mellem Folkekirken og visse udenfor Folkekirken staaende frie Kirkesamfund, idet evangelisk-lutherske Frimenigheder, hvis Lære og Ritus er den samme som Folkekirkens, kan faa Adgang til Brug af Folkekirkens Kirker ikke blot i enkelte Tilfælde, men som en fast Ordning, saaledes at Sognekirken benyttes til alle Frimenighedens Gudstjenester.

Ifølge Grundloven skål Folkekirken understøttes af Staten, og der ydes da ogsaa paa de aarlige Finanslove ikke ubetydelige Beløb til folkekirkelige Øjemed. Men den væsentligste Del af Udgifterne til Folkekirkens Drift, til Lønning af Præsterne m. v. afholdes af de fra gammel Tid til Kirker og Præsteembeder henlagte Midler, der fremdeles uden nogen Afkortning benyttes efter deres oprindelige Formaal. Disse Midler, der bestyres dels af de enkelte Menigheder gennem Menighedsraadene, dels af Stiftsøvrighederne under Kirkeministeriets Overtilsyn, bestaar af Afløsningssummerne for Præste- og Kirketienden, Indtægterne af Præstegaardene eller de Beløb, der er indkommet ved Salg af disse saavel som af de aarlige Afgifter, der svares af de fra Præsteembederne udlagte Husmandslodder. Desuden ydede Menighederne i tidligere Tid Betaling for præstelig Betjening gennem det saakaldte Højtidsoffer og Offer og Akcidenser, men disse Ydelser er nu afløst og betales gennem Ligning paa Menighederne. Da Indtægterne af samtlige

disse Midler ikke strækker til til Dækning af alle Udgifterne til Præsternes Lønning, Præstegaardenes Vedligeholdelse m. v., fremskaffes det manglende ved en fælles Ligning paa Landets til Folkekirken hørende Beboere, henholdsvis for København med Frederiksberg og for det øvrige Land. Udgifterne til Kirkernes Vedligeholdelse og Drift dækkes ligeledes, forsaavidt de ikke kan afholdes af den enkelte Kirkes Indtægter fra Tiendeafløsningen m. v., og forsaavidt Kirkens Vedligeholdelse ikke paahviler en privat Tiende ejer, hvad endnu er Tilfældet for en Del Kirkers Vedkommende, ved Ligning paa Menighederne for hver enkelt Kirke for sig. De samlede Udgifter er som Følge af den med Verdenskrigen fulgte Pristigning blevet saa store, at Kirkeskatten mange Steder, navnlig paa Landet, er ret betydelig.

Arbejdet indenfor Folkekirken kendetegnes i vor Tid ved en udstrakt Virksomhed gennem kirkelige Foreninger, støttet af de store kirkelige, efter Anskuelserne forskelligt prægede Retninger, kirkeligt Centrum, den grundtvigske Retning og Indre Mission. Der gøres et stort Arbejde for Ungdommen gennem kristelige Foreninger for unge Mænd og Kvinder, ligesom der de fleste Steder er optaget Redningsarbejder for faldne Mænd og Kvinder. Det betydelige Arbejde, der udføres i Folkekirken, har ogsaa givet sig Udslag i Opførelse af et stort Antal nye Kirker, og her maa særlig fremhæves det store Arbejde, som det københavnske Kirkefond med Støtte fra hele Landet og fra alle kirkelige Lejre har udført for Opførelse af nye Kirker i København.

Folkekirkens Medlemstal er stadig saa stort, at Antallet af samtlige udenfor Folkekirken staaende Beboere kun udgør en yderst ringe Del af Folketallet (c. 70,000 Mennesker). I de udenfor Folkekirken staaende Trossamfunds Forhold blander Staten sig ikke, naar der kun ikke, som det siges i Grundloven, læres eller foretages noget, der strider imod Sædeligheden eller den offentlige Orden. Det romersk-katolske, det reformerte, det metodistiske, det græsk-katolske og det mosaiske Trossamfund samt den svenske Kirke i København indtager en særlig Stilling som anerkendte Trossamfund, idet deres Præster kan faa Ret til at foretage kirkelige Handlinger, navnlig Daab og Ægtevielse med borgerlig Retsvirkning.

V. HOLBØLL.

2. Undervisningsvæsen.

Ikke med Urette anerkendes Danmarks Undervisnings- og Skolevæsen over hele Verden som staaende blandt de bedste. Som naturligt i et gammelt Kulturland har det sin Rod langt tilbage. De højere Skoler, Latinskolerne, som man før kaldte dem, gaar tilbage til Middelalderen, og flere af de ældste af dem (Ribe Katedralskole, Viborg K. og Metropolitanskolen) har været fortsat i uafbrudt Rækkefølge i 7-800 Aar.

Disse Skoler er opstaaet i Kraft af Præste- og Munkestandens Interesse for Kultur, Ønske om at forplante denne og Trang til at skabe Kirken nye Tjenere — enten ved Domkirkerne („Domscole" eller „Katedralscole" af græsk kathedra („Bispestol")) eller i Klostrene. Lærdommen, der meddeltes i disse Middelalderens

Skoler, har næppe været vidtgaaende, og naar det f. Eks. fortælles, at Viborg Katedralskole gav en Undervisning, der stod Maal med Sorbonnens i Paris, er det en voldsom Overdrivelse. De unge, der vilde søge videre Uddannelse, maatte gaa til fremmede Lærdomsskoler, særlig til Pariseruniversitetet og i den senere Middelalder til tyske Højskoler. Først 1479 grundedes Københavns Universitet under meget beskedne Former.

Kun lidet gjordes der i Middelalderen for det menige Folks Oplysning; henimod Slutningen af Perioden opstod der dog i Byerne saakaldte „danske Skoler“, med hvilke Munkene søgte at konkurrere ved Oprettelsen af lignende Elementarskoler, medens der stadig ikke var Tale om Skoler paa Landet.

Først med Reformationen faar vi et systematisk ordnet Skolevæsen: i hver Købstad indrettedes en latinsk Skole, dog saaledes at Skolen kun i de noget større Byer gennemførte et fuldstændigt Kursus lige til Universitetet, medens de mindre Byers Skoler kun gav en forberedende Undervisning. Tillige skulde der indrettes en offentlig „Skriveskole“ i hver By, men det gennemførtes ikke før langt senere. Og paa Skoler paa Landet turde man slet ikke tænke — der maatte man nøjes med Hjemmelæsning og lidt Undervisning af Sogndegnen, mest i Kirken Søndag Formiddag, i den kristelige Børnelærdom.

Først med Christian V's Danske Lov (1683) søgtes Kravene til Købstædernes Skoler og en udvidet Degnelæsning paa Landet gennemført, og navnlig under Frederik IV gjorde Folkeoplysningen betydelige Fremskridt baade i København, især ved to pietistiske Præsters Arbejde (Thestrup og Worm), og ude i Landet, hvor Kongens Søkende oprettede Skoler og Kongen selv fra 1721 lod opføre 240 Skoler paa Kronens Gods (de saakaldte Rytterskoler, af hvilke enkelte endnu staar). Men Godsejerne fulgte ikke Kongens smukke Eksempel.

Christian VI søgte at komme endnu videre. Betydning fik det, at han nedlagde Latinskolerne i mange af de smaa Købstæder og forbedrede Forholdene ved Skolerne i de større Byer, og at han i Forordn. af 1739 krævede oprettet Skoler paa Landet, og maaske især, at han gennemførte Kravet om Konfirmation; og den, som ikke kunde sin Børnelærdom, kunde ikke konfirmeres og heller ikke blive Soldat eller gift.

Latinskolerne havde efter Reformationstiden stadig haft til Formaal at forberede til Universitetet, ganske særlig de vordende Teologer, og imellem Fagene spillede Latin og Græsk, særlig det første, en Hovedrolle; for Modersmaalet gjordes der saa godt som intet. Først med Guldberg indførtes virkelig Undervisning i Modersmaalet.

18. Aarhundredes sidste Halvdel skabte en stærk Interesse for Oplysning og Undervisning; adelige Godsejere ofrede baade Penge og personligt Arbejde og Interesse paa Bondestandens Oplysning; man planlagde og indrettede det første danske Seminarium. En Række Overvejelser i en Kommission førte til de vigtige Forordninger om Latinskolerne (af 1809) og om Almueskolevæsenet i Købstæderne og paa Landet (1814). For Latinskolernes Vedkommende betegner denne Lovgivning nogen Indskrænkning af Latin og Græsk og Tildeling af nogle Timer til Realfagene og moderne Sprog. Folkeskolen, kan man sige, bliver egentlig grundlagt og fastslaet ved Forordningen af 1814: der skal alle Vegne, ogsaa paa

Landet, oprettes Skoler og ansættes Lærere (længste Skolevej for Børnene normalt 2 km), og Fagkredsen, der skal undervises i, udvides. De vanskelige Tidsforhold, under hvilke Forordningerne førtes ud i Livet, gjorde, at man paa mange Omraader maatte slaa af paa det oprindelig forlangte.

For Almueskolens (nu alm. kaldet Folkeskolen) Vedkommende er der i Aarhundredet efter 1814 indført en Række Forbedringer, særlig ved Lovene af 1856 og 1899 (med Ændringer af 1904). Undervisningen er særlig blevet forbedret ved en stærkere Deling i Klasser (o. 37 er højeste Antal Elever i en Klasse), Opførelse af bedre Skolebygninger, Udvidelse af Undervisningstiden, Indførelse af nye Skolefag og bedre Kaar for Lærerne; samtidig har den off. Folkeskole faaet betydningsfulde Impulser fra Grundtvigs Skoletanker og den Kold'ske Friskole. Endelig er ved hver ny Lov Kommunernes Indflydelse steget og Statens formindsket, samtidig med at Statens Tilskud til Skolevæsenet er steget.

„Latinskolen“ er tre Gange undergaaet væsentlige Ændringer siden 1809: nemlig ved Madvigs Lov 1850, ved Halls 1871 og ved J. C. Christensens 1903. Bevægelsen er gaaet i Retning af mere Plads for de moderne Sprog og Realfagene og Indskrænkning af Latin og Græsk, og saaledes at Hall indførte to „Linier“ i Skolen, J. C. Christensen tre (klassisk-sproglig, nysproglig og matematisk-naturvidenskabelig).

Samtidig har efter 1814 Kravet om en bedre boglig Uddannelse til det praktiske Liv, end Folkeskolen gav, skabt Uddannelsen til „Præliminær-“, „alm. Forberedelses-“ og „Realeksamen“, en Uddannelse, der indtil 1903 var parallel med Latinskolens, men efter 1903 er sat i organisk Forbindelse med den (fuldstændige) højere Almenskole (nærmere senere).

Fremdeles er i Løbet af forrige Aarhundrede Universitetets Virksomhed væsentligt udvidet, og en Række nye højere Lærestalter er kommet til: den polytekniske Lærestalt (1829) til Uddannelse af Ingeniører, Veterinær- og Landbohøjskolen (1856) til Uddannelse af Dyrslæger, Forstmænd, Landbrugs- og Havebrugskandidater, Landinspektører o. s. v., Tandlægeskolen (1889), farmaceutisk Lærestalt (1892). Om Universitetet og de andre her nævnte Institutioner henvises til Detailbeskrivelsen af København, ligesaa om det kgl. Akademi for de skønne Kunster paa Charlottenborg.

Folkeskolens Forhold. Der bestaar her i Landet for Forældre og Værger Pligt til at lade deres Børn undervise (Undervisningspligt) og at lade dette ske i den offentlige Skole, hvis det ikke sker paa anden Maade (Hjemme- eller Privatskoleundervisn.). Undervisningspligten begynder med første Skolehalvaar, efter at Barnet har fyldt 7 Aar, og ophører med Slutningen af det Skolehalvaar, i hvilket Barnet fylder 14 Aar (med en enkelt Mulighed for Dispensation). Børn, der undervises privat, skal møde til Overhøring ved den offentlige Skoles Eksamen. Børn, der undervises i en Privatskole, eksamineres i Skolen af deres egen Lærer med Skolekommissionen som Censor.

Folkeskolen er en kommunal Opgave; den lokale Styrelse er derfor tillagt kommunale Myndigheder, Byraad eller Sogneraad og Skolekommission, saaledes at den bevilgende Myndighed er hos By- eller Sogneraad, medens det nærmeste Tilsyn med Skolens og Lærernes Gerning føres af Skolekommissionen. Denne bestaar i

Byerne af Sognepræsten (-erne) + dobbelt saa mange af Byraadet valgte Medlemmer, paa Landet af Sognepræsten + 2 (4) af Sogneraadet valgte Medlemmer. Kommunalbestyrelsen har Indstillingsret til Lærerembederne. Overordnet disse to lokale Myndigheder er Skoledirektionen, der bestaar af Amtmanden og Provsten samt et Medlem af Skoleraadet (3: Amsraadets Medlemmer + nogle Repræsentanter for Købstæderne i Amtet); Skoledirektionen har Kaldsret til de fleste Embeder og Tilsyn med Provstiets Skolevæsen i det hele. Højeste Instans er Undervisningsministeriet, der administrerer Love og Bevillinger og udøver et Overtilsyn med hele Landets Skolevæsen. (København har visse særlige Forhold med Hensyn til sit Skolevæsen, hvis højeste Myndigheder er Skoledirektionen (Overpræsidenten, en Borgmester, en Sognepræst og Skoledirektøren) og Borgerrepræsentationen).

Folkeskolens Timetal og Undervisningsfag er lidt forskellige paa Landet og i Købstæderne. Timetal paa L. aarlig 738 (18 T. ugtl. i 41 Uger), hvortil kommer Tid til Gymnastik, kvindelig Haandgerning og Sløjd; i Købst. er det gennemsnitlige aarlige Timetal $41 \times 21 = 861$, hvortil kommer Timer i Gymn., kv. Haandg., Tegn., Sløjd og kv. Husgerning. Paa Landet skal der undervises i Dansk, Religion, Skrivr., Regn., Historie, Geografi, Sang, Gymn. for Drengene, og kan tillige undervises i: Gymn. for Piger, Naturkundskab, Sundhedslære, kv. Haandg. og Sløjd. I Købstæderne er ogsaa Tegn., Gymn. for Piger og kv. Haandgern. tvungne Fag; tillige kan der undervises i Naturk., Sundhedsl., Sløjd og kv. Husgern., Matematik og fremmede Sprog.

Folkeskolens Klassesdeling er vidt forskellig paa Landet og i Byerne: paa Landet har man mange Steder to-klassede Skoler (med een Lærer), ogsaa tre-klassede (een Lærer og en Forskolelærerinde til de mindre Børn), eller fire- eller seks-klassede; i Købstæderne har man gennemgaaende een Klasse for hver Aargang Børn (7 eller 8 Klasser). — I Landkommunernes Skolevæsens Udvikling brydes to Principper: Ønsket om vidtgaende Klassesdeling, hvilket medfører Indretning af en „Centralskole“ med lang Skolevej for adskillige af Børnene (evtl. afbødet noget ved Anlæg af Forskoler omkring i Kommunen for de mindre Børn), og Ønsket om at have Børnene i en mindre Skole nær Hjemmet (i Regelen kun med een eller højst to Lærere). Mange baade By- og Landkommuner strækker sig vidt for at give rigelig Klassesdeling, længere Undervisningstid og flere Undervisningsfag, end Loven kræver. Særlig har mange Kommuner med deres Folkeskole forbundet videregaaende Undervisning i en Mellemskole med tilhørende Realklasse (se nærmere ved højere Undervisning).

Folkeskolens Læreres Uddannelse sker paa Seminarier; foruden et Forberedelsesaar varer den 3 Aar. Af Seminarierne er 7 (4 beliggende paa Landet, to sønderjyske i Købstæder og et Kvindeseminarium i Ribe) Statsanstalter, der i 1926 dimitterede 143 Mænd og 49 Kvinder, 16 Privatanstalter, der i 1926 dimitterede 206 M. og 197 Kv. Statens Udgifter til Statssem. var 1925-26 807,000 Kr., til Privatsem. 590,000 Kr. For Læreres videre Uddannelse sørger bl. a. Statens Lærerskole i København, dels ved kortere, dels ved eetaarige Kursus (Udg 1925-26: 211,000).

Udgifterne til det off. Folkeskolevæsen afholdes dels af Kommunerne,

dels af Staten. Statens Bidrag 1925-26: o. 36,000,000 Kr., Købstadkommunernes Udgift o. 26,000,000 Kr., Landkommunernes o. 21,000,000 Kr.

Antallet af undervisningspligtige Børn var 1925 463,000, af hvilke 416,000 undervistes i Kommunesk., 46,000 i andre Skoler og 1000 i Hjemmet; ialt fik 435,000 Børn Underv. i 3800 Kommuneskoler, 50,000 i 600 private Skoler (her medregnes ogsaa Børn over den undervisningspligtige Alder). Ved Kommuneskolerne var der 7400 Lærere og 4700 Lærerinder, ved Privatskolerne 1200 Lærere og 1900 Lærerinder.

Imellem de private Skoler har de saakaldte „Grundtvigske Friskoler“ spillet en stor Rolle; den første aabnedes 1852 af Kristen Kold i Dalby; deres Hovedbetydning var den Vægt, der i dem lagdes paa „det levende Ord“, den mundtlige Fortælling, og den Interesse for Samarbejde og Samfølelse mellem Hjem og Skole, der vakttes. Disse Friskolers Tal er nu næppe over 150.

For den konfirmerede Ungdoms Undervisning sørges der ved frivillig Fortsættelsesundervisning, ofte Aftenskole (allerede fastslaaet i Forordn. af 1814), der støttes af Kommunen og Staten; Fagene er dels de alm. Skolefag, dels forskellige praktiske Fag: Bogholderi, kvindelig Husgerning, Sløjd, samt fremmede Sprog. Desuden findes talrige Fagskoler: Handelsskoler og tekniske Skoler (Haandværkerskoler), Landbrugsskoler og Husholdningsskoler, alle med offentlig Støtte.

Den almindelige (ikke-faglige) aandelige Udvikling tager Højskolerne sig af (de fleste i Grundtvigs Aand): private Kostskoler (Anstalter) med offentlig Støtte (baade til Undervisningens Gennemførelse og til Eleverne). De fleste ligger paa Landet og har i Regelen et 5 Maaneders Vinterkursus for unge Mænd og et 3 Maaneders Sommerkursus for unge Piger. Det samlede Antal Elever 1925-26 paa Højskoler var 3200 Mænd og 3400 Kvinder, paa Landbrugsskoler 2500 M. og 500 Kv. Staten anvendte til Folkehøjsk., Landbrugssk. o. l. i 1925-26 1,500,000 Kr., til teknisk Sk. og Fagsk. 2,000,000 Kr.

Videregaaende Undervisning meddeles i de højere Almenskoler. Før 1903 fandtes (kommunale og private) Realskoler og (Stats-, kommunale og private) Latinskoler. Realskolernes Kursus var 4-aarigt (12.-16. Aar), Latinskolernes 6-aarigt (12.-18. Aar), begge hvilende paa en Optagelsesprøve, der forudsatte 2 Aars Tysk og 1 Aars Franskundervisning. Ved Lov af 1903 ændredes Latinskolerne til fuldstændig højere Almenskoler med 7-aarigt Kursus (11.-18. Aar), en 4-aarig Mellem-skole og et 3-aarigt Gymnasium; ved Optagelsen kræves alene Folkeskolekundskaber. Medens en Del Realskoler endnu har den gamle Ordning (12.-16. Aar), gik de fleste efter 1903 over til at have 4 Mellemskoleklasser og oven paa dem 1 Realklasse, hvis Eksamen giver Adgang til „Etaterne“ og visse højere Læreanstalter. Ogsaa de allerfleste fuldstændige højere Almenskoler har en Realklasse. Mellemskolens og Realklassens Fag er de almindelige Skolefag, med Matematik, Fysik, Kemi, Engelsk, Tysk og Fransk (valgfrit i Realklassen) og Latin (valgfrit i 4. Mellemskoleklasse).

Gymnasiet, der afsluttes med Studentereksamen, er delt i 3 Linier: den klassisk-sproglige (1925: 79 Studenter), den nysproglige (751 St.) og den matematisk-naturvidenskabelige (499 St.). De fælles Hovedfag er Dansk, Religion, Historie

og Fransk, de vigtigste Særfag for k.-s. Linie Latin og Græsk, n.-s. Linie Engelsk, Tysk og Latin, mat.-naturv. Linie Matematik, Fysik og Kemi. Som Gymnasiets Hovedformaal er i Loven nævnt en højere Almenundervisning, som tillige afgiver det nødvendige Grundlag for videregaaende Studier. Bestaaet Studentereksamen giver Adgang til Universitetet.

I 1903 fandtes der i hele Landet 12 Statslatinskoler, 2 Stiftelsesskoler (Herlufsholm og Sorø), 4 kommunale og 17 private Latinskoler. Disse havde ogsaa (paa to nær) Realklasser. Desuden fandtes der 30 kommunale og 109 private Realskoler (deraf 35 Pigeskoler). Ved Love 1918 og 1919 blev en Række private Skoler gjort til Stats- eller kommunale Skoler, særlig i Stor-København; 1920 gav os 4 Statsgymnasieskoler i Sønderjylland; desuden er der siden 1903 oprettet adskillige, baade private og kommunale Gymnasiesk., saa at Tallet paa Gymnasiesk. 1925 var 32 Statssk., 2 Stiftelsessk., 13 kommunale og 9 private. Samtidig er Realskolernes Antal steget stærkt, saaledes at Tallet 1925 var (foruden Gymnasieskolerne) 61 Skoler, der afholdt den gamle almindelige Forberedelseseksamen, 167, der afholdt (den nye) Realeksamen, og 1 Skole, der afholdt den særlige Pigeskole(real)eksamen.

Statens Udgifter til den højere Undervisning beløb sig i 1925-26 til godt *11 Mill. Kr., deraf 6 Mill. Kr. til Statsskolerne og 5 Mill. Kr. til de kommunale og private højere Almenskoler.

Skolebygninger. De hygiejniske og undervisningsbetingede Krav, der stilles til Skolebygninger, er steget meget stærkt siden Opførelsen af de for deres Tid fortræffelige Rytterskoler, og særlig i vort Aarhundrede er der i By og paa Land opført baade smagfulde og praktiske Skolehuse, der ofte er en Pryd for deres By: man kan nævne en Række storkøbenhavnske Kommuneskoler, Skoler i Aarhus, Statsskoler i Randers og Viborg, det kommunale Gymnasium i Hellerup m. fl. To Skoletyper kæmper endnu med hinanden: Bygningen med en Midtergang og Klasseværelser til begge Sider, og Bygningen med Sidekorridor (altsaa kun Klasseværelser til een Side). Enkelte Steder har man opført Skoler af en ny Type: hele den kvadratiske, firlængede Bygning samlet omkring en firkantet glasoverdækket Midtergaard, der bliver en smuk Samlingshal for hele Skolen (Aarhus, Korsør, Hellerup).

JULIUS NIELSEN.

3. Museer og Samlinger for Kultur og Kunst.

Grundstammen for en Række af Danmarks betydeligste Museer er at søge i det gamle kgl. Kunstkammer, oprindelig oprettet af den lærde Kong Frederik III, der havde sine Samlinger ved Siden af Drejerkammeret paa Københavns Slot og forberedte deres Overflytning til den under Christian V fuldendte Biblioteksbygning. I det kgl. Kunstkammer indgik Ole Worms verdensbekendte Museum, og for sin Tid var „Museum regium“ en stor og betydelig Samling, hvorom der 1696

og 1710 er blevet udgivet store, smukke Værker. Men det indeholdt alt mellem Himmel og Jord, Naturalier, etnografiske Sager, Antikviteter, Mønter, Bygningsmodeller, Voksfigurer og Malerier, naivt samlet under Synspunktet: Kuriositet og Raritet, og da dets senere, uvidenskabelige Ledere var uden videre Initiativ, forældedes det og opløstes 1821. Af dets Indhold solgtes en mindre Del ved Auktion, deribl. Genstande, hvis Tab vi nu maa beklage. De naturvidenskabelige Bestanddele og Malerierne udsondredes, medens Resten anbragtes i Ejendommen Dronningens Tværgade 7 under Navn af „Kunstmuseet“. Største Parten af dettes Indhold fordeltes efter 1849 til Samlingerne i Prinsens Palæ; en Del Billedhuggerarbejder o. lign. organiseredes som et „Museum for Skulptur og Kunstflid“, paa en Maade Forgænger for Nutidens Kunstindustrimuseum, men uden Rod i Datidens Interesser og derfor uden Levedygtighed. Det bestod kun til 1867, da det ligesom sin Forgænger opløstes og fordeltes mellem de andre Museer.

Den bevidste Nationalfølelse, hvis Vækst Revolutionstiden og Romantikken fremmede, vakte i en hidtil uanet Grad Interessen for vort Folks Fortid, og uafhængig af Kunstkammeret begyndte den 1807 oprettede „Commission for de nordiske Oldsagers Opbevaring“ en Indsamling, der blev Grundlaget for det nuværende Nationalmuseum. Museets Barndomsaar, i et lille Kammer bag Universitetsbiblioteket paa Trinitatis Kirkeloft, prægedes af de trange Tider under Frederik VI, men dets Grundlægger, Rasmus Nyerup, formaaede straks at fastslaa dets Program, fra Sal til Sal at vise „den successive Fremgang i Nationens Cultur og Begreber, Sæder og Skikke“, og den tidligt begyndte og aldrig standsede Indsamling gav det et Forspring foran andre Landes Nationalmuseer. Ud af Museets Virksomhed voksede en ny Videnskab, Arkæologien, som i dens moderne Forstand er grundlagt af Christian Jürgensen Thomsen og udformet af hans Efterfølger J. J. A. Worsaae. Samtidigt med, at Thomsen opdagede Tredelingssystemet, flyttedes Samlingerne til Christiansborg, og 1854 til Prinsens Palæ, hvor Statens samtlige kulturhistoriske Museer fik Husly ved Siden af „det kgl. Museum for de nordiske Oldsager“ eller Oldnordisk Museum.

Som den første videnskabelige Samling i sin Art skabtes ogsaa det etnografiske Museum af den geniale og utrættelige C. J. Thomsen, der begyndte Indsamlingen af Etnografica 1839 og aabnede Samlingen for Publikum 1849. 1851 fulgte den af C. L. Møller ordnede Antiksamling, 1867 Mønt- og Medaillesamlingen, som en Tid havde haft Lokale paa Rosenborg. Omend ikke stadigt under samme Ledelse voksede disse Samlinger, der alle er af kulturhistorisk Art, sammen. 1892 lagdes de under en fælles Administration, idet Oldnordisk Museums hidtidige Navn forsvandt for Fællesnavnet Nationalmuseet, der kom til at omfatte to Afdelinger, den første, som lededes af Sophus Müller, bestaaende af den danske Samlings forhistoriske Del, Etnografisk Samling og Antiksamlingen, den anden af den danske Samlings historiske Del og senere Møntsamlingen. Ved den sidste administrative Omordning af Nationalmuseet 1922 fik de enkelte Samlinger større Selvstændighed, og deres Tal øgedes med det hidtil selvejende Dansk Folkemuseum, saaledes at Nationalmuseet nu omfatter 6 Afdelinger, tre danske, to udenlandske og en blandet (Møntsamlingen).

I den nordiske Arkæologis Ungdomsaar maatte de forhistoriske Tider tage

Broderparten af Folkets og Fagmændenes Interesse, og endnu er det den forhistoriske Samling, som betinger Museets Verdensry. Selvom Oldnordisk Museum fra første Færd omfattede Middelalderen og Renæssancetiden, blev de senere Perioder ikke saa systematisk studerede som Oldtiden, og Indsamlingen omfattede kun i yderst ringe Grad Tiden efter 1660. Den alsidige Worsaae erkendte denne Mangel og søgte paa flere Maader at afhjælpe den; med hans virksomme Støtte ordnede saaledes Bernhard Olsen 1879 en Udstilling i Industriforeningen, som førte til Grundlæggelsen af Dansk Folkemuseum (aabnet 1885), der illustrerer Borger- og Bondestandens Kultur. Fra første Færd gennemførte Bernhard Olsen her Interiørsystemet, og siden føjede han til Samlingerne inde i Byen Frilandsmuseet med dets gamle Bøndergaarde, der efter en beskeden Begyndelse i Kongens Have fik Plads ved Folevad N. for Kongens Lyngby 1901. Ligesom det arkæologisk-kulturhistoriske Nationalmuseum er ogsaa Interiør- og Bygningmuseet en skandinavisk Museumstanke, der først er udformet i de tre nordiske Riger og derfra har bredt sig til andre Lande. Dansk Folkemuseum er kun formelt, ikke reelt forenet med Nationalmuseet; efter at Bysamlingen i Aarevis har lidt under uheldige Boligforhold i lejede Lokaler, er dets Skæbne ikke afgjort ved den 1928 trufne Ordning af Nationalmuseets i de senere Aar stærkt diskuterede Byggesag, hvortil der ved frivillig Indsamling er tilvejebragt c. 2½ Mill. Kr. De øvrige Samlinger vil forblive i det udvidede Prinsens Palæ.

Forud for Oprettelsen af Folkemuseet gik Grundlæggelsen af to, mere historiske end kulturhistoriske Samlinger. Allerede som kgl. Slot var Rosenborg blevet et Slags personalhistorisk Museum for Kongeslægten, og efter mindre Tilløb i 1830'erne skabte Worsaae 1858 „De danske Kongers kronologiske Samling“, fremragende ved sit kostbare Indhold og ved den kloge Benyttelse af de givne Rum; det er Europas ældste, bevidst gennemførte Interiørmuseum, der har givet Impulser til de skandinaviske Folkemuseer. Allerede tidligt fik Rosenborgsamlingen et Supplement paa Frederiksborg. Paa det nordsjællandske Slot var der under Frederik VI tilvejebragt en historisk Portrætsamling, hvis Grundstamme var skænket Kongen af Grev Hjelmsjerne-Rosenkrone, men Størstedelen af denne Samling ødelagdes ved Slotsbranden 1859, og kun en mindre Del er senere kommet tilbage til Slottet. Det nuværende „nationalhistoriske Museum“ paa Frederiksborg, oprettet under Slottets Genopførelse 1878 og aabnet 1885, skylder Brygger J. C. Jacobsen sin Eksistens og sit økonomiske Grundlag, idet det faar sine Indtægter fra den af ham oprettede Carlsbergfond. Oprindeligt tænkt som et dansk Versailles med moderne historiske Billeder i Slottets moderne Renæssance-Interiører har det efterhaanden udviklet sig til en virkelig udmærket historisk Portrætsamling.

De større Samlinger suppleres af en Række Fagsamlinger, af hvilke de militære er de ældste og betydeligste. Den historiske Vaabensamling paa Tøjhuset, der har udviklet sig af Hærens Arsenal, oprettedes 1838 og har nu i sig optaget den yngre Uniformsamling. Den historiske Modellsamling paa Orlogsværftet illustrerer den danske Flaades Udvikling, især efter Aar 1700. Yngre Specialsamlinger, oprettede i Slutningen af forrige eller i vort Aarhundrede, er Landbrugsmuseet i Lyngby, Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg, Dansk Skolemuseum, Mu-

sikhistorisk Samling, Teatermuseet og Postmuseet. Andre lignende Samlinger er f. T. ikke tilgængelige for Publikum, saaledes Medicinsk-historisk Samling, Fiskerimuseet og Teknologisk Samling (gamle Haandværksredskaber og Maskiner). Et københavnsk Lokalmuseum er Bymuseet paa Raadhuset, der (ligesom Gentofte Kommunes Samling paa Øregaard) væsentlig indeholder topografiske Billeder.

Til Samlingerne i Hovedstaden og dens nærmeste Omegn slutter sig endvidere en Række Provinsmuseer, af hvilke 20 modtager et mindre Statstilskud og derfor tilses af Nationalmuseet. De er gennemgaaende indrettede med Nationalmuseets danske Samlinger som Forbillede. 1855 stiftedes den antikvariske Samling i Ribe, 1860 Museerne i Aarhus og Odense, 1861 i Viborg og 1863 i Aalborg, der alle lagde Hovedvægten paa Indsamlingen af forhistoriske Oldsager. Senere har alle større og en Del mindre Købstæder fulgt Eksemplet ved Oprettelsen af Museer, hvis Virksomhed mere og mere har vendt sig i Retning af Folkemuseets Opgaver. Med ringe Opland og spinkel økonomisk Basis er de fleste Provinsmuseer kun smaa, og en Del af de større og ældre skades af deres upraktiske, i Slutningen af forrige Aarhundrede opførte Bygninger. Men det er alligevel forbavsende, hvad frivillig, ulønnet Arbejdskraft har kunnet udrette, som det f. Eks. ses i Hjørring og i Kalundborg, og enkelte Provinsmuseer har under heldige Forhold vokset sig anselige, saaledes Museerne paa Koldinghus og Sønderborg og i de folkerigeste Byer. Et særpræget Frilandsmuseum er „den gamle By“ i Aarhus, en Samling af gamle borgerlige Købstadshuse. Under mindre Forhold er Frilandsmuseets Tanker optaget i Herning, Hillerød, Maribo og enkelte Steder ude paa Landet (Tranebjerg paa Samsø, Magleby paa Amager, Glud ved Horsens).

Nogle af de større Provinsbyer har ogsaa statsunderstøttede Kunstsamlinger (Maribo, Rønne, Odense, Aalborg, Randers, Aarhus, Horsens og Ribe), men iøvrigt er de egentlige Kunstsamlinger i endnu højere Grad end de kulturhistoriske koncentrerede i Hovedstaden.

Statens Museum for Kunst ejer ligesom Nationalmuseet en Grundstamme fra Kunstkammeret, hvis Billedgalleri 1824 overflyttedes til Christiansborg og senere lededes og ordnedes af N. L. Høyen. Efter Slotsbranden 1884 kunde Malersamlingen 1896 flytte ind i den nuværende Museumsbygning, hvor baade den udenlandske og den danske Afdeling er blevet forbedret og forøget, ikke mindst under Karl Madsens Ledelse; den danske Samling er nu næsten gennem hundrede Aar systematisk forøget ved aarlige Indkøb af ny Kunst, der naturligvis ikke altid har kunnet være lige heldige, men som sigtede og supplerede giver en ypperlig Oversigt over vor Malerkunsts Historie. Desuden omfatter Kunstmuseet Kobberstiksamlingen, der oprindelig var knyttet til det kgl. Bibliotek, og som foruden Kobberstik og Raderinger indeholder Haandtegninger, og det huser den ved Brygger Carl Jacobsens Initiativ 1898 grundlagte selvstændige Afstøbningssamling. Kunstmuseets egen Samling af Originalskulpturer er derimod mindre omfangsrig, idet andre Kunstsamlinger har lagt særlig Vægt paa Billedhuggerkunsten.

Danmarks berømteste Billedhugger, Thorvaldsen, skænkede Københavns Kommune sine Værker og Samlinger, og allerede i hans Levetid rejstes Thorvaldsens

Museum (aabnet 1848), i hvis aabne Gaard han selv ligger begravet. For sin Tid var et saadant Mindemuseum noget ganske enestaaende, og den Dag i Dag har det netop som Museum en særlig Betydning ved den harmoniske Vekselvirkning mellem Thorvaldsens Arbejder og Bindedbølls Bygning. Danmarks største Kunstmæcen, Brygger, Dr. phil. Carl Jacobsen, har fulgt Thorvaldsens Eksempel ved at skænke sine Samlinger til Kommunen, *saaledes at København har faaet et andet Skulpturmuseum i Ny Carlsberg Glyptotek, som ved Indvielsen 1897 især omfattede dansk og fransk Billedhuggerkunst fra 19. Aarhundrede, men siden udvidedes med de store Samlinger af ægyptisk, græsk, etruskisk og romersk Kunst. I sin Art er Glyptoteket en af de største Samlinger i Nordeuropa, et enestaaende Resultat af en enkelt Privatmands Kunstbegejstring og Offervilje, der ogsaa har faaet Udslag i Oprettelsen af Ny Carlsbergfonden.

Hvad Malerkunsten angaar, har der fra gammel Tid været adskillige adelige Privatsamlinger, især af Aneportrætter. De betydeligste af disse gamle Herregaardssamlinger, hvoraf flere er ramt haardt af Lensafløsningsloven, findes paa Rosenholm og Gavnø. Gavnøsamlingen er tilvejebragt af Grev Otto Thott († 1785), en af Landets ivrigste Samlere, og indeholder foruden Portrætter en Serie hollandske Billeder. I København findes fra gammel Tid det af Frederik V's Ven og Raadgiver, Grev A. G. Moltke samlede Malerigalleri, hvis Tyngdepunkt ligger paa den hollandske Kunsts Omraade. Til disse private, men delvis offentligt tilgængelige Samlinger er der foruden Malerisamlingerne paa Thorvaldsens Museum og paa Glyptoteket, yderligere i vort Aarhundrede føjet flere nyskabte Mæcenatsamlinger. Godsejer J. Hages Samling paa Nivaagaard, der 1908 blev selvejende Stiftelse, har særlig Betydning ved dens italienske Billeder. Grosserer H. Hirschsprungs Samling, som skænkedes til offentligt Eje 1902 og nu findes i dens egen Bygning tæt ved Kunstmuseet, danner et vigtigt Supplement til dettes Repræsentation af det 19. Aarhundredes danske Kunst, og Generalkonsul Johan Hansens Samling indeholder især Arbejder af mindre kendte danske Kunstnere samt Kunstnerportrætter. Udenfor Københavns Opland er at nævne det af Etatsraad Mads Rasmussen grundlagte Faaborg Museum (nyere dansk Kunst af den fynske Skole) samt Hansen-Jacobsen Museet i Vejen.

Foruden Kunstmuseerne i snævrere Forstand arbejder endelig ogsaa det 1894 aabnede Kunstindustrimuseum efter æstetiske Synspunkter og skiller sig derved fra de kulturhistoriske Museer. Ligesom dets udenlandske Forbilleder har det til Maal at fremme Kunstindustrien ved at udvikle den faglige Dygtighed og vække Interessen hos Publikum. Foruden ved sin Indsamling, som omfatter baade dansk og udenlandsk Kunsthaandværk, har det derfor ogsaa i høj Grad virket ved vekslende Udstillinger af gammelt og moderne Kunsthaandværk. Baade i sin oprindelige Bolig og i sit nye Hjem (Frederiks Hospital, aabnet 1926) har Kunstindustrimuseet delt Hus med Musikhistorisk Samling.

Som Resultat af en hastig Udvikling gennem det 19. Aarhundrede danner de danske Museer ikke nogen organiseret Helhed. Statsmuseerne henhører under forskellige Ministerier, og ved Siden af dem staar selvejende og private Institutioner. Nogle virker med smaa, andre med store Pengemidler, som ikke mindst skyldes

Kunstens Mæcener. Mange forskellige Synspunkter maa gøre sig gældende, de enkelte Samlingers Virkefelter kan krydse hinanden, men Museerne har dog kunnet arbejde i god indbyrdes Forstaaelse.

CHR. AXEL JENSEN.

4. Fredlysning af Oldtidsmindesmærker.

Fredlysningen af Landets jordfaste Oldtidsmindesmærker tog først sin Begyndelse med Nationalmuseets Grundlæggelse i 1807. Ganske vist var der i Christian IV's Tid gjort svage Tilløb til Bevaringen af Fortidsminder, idet en Del store Runesten efter kgl. Befaling blev flyttet fra forskellige Egne i Landet ind til Hovedstaden, og omtrent samtidig blev der truffet Foranstaltninger til at værne om Kongehøjene i Jelling ved at omgærde disse, „paa det ingen skal derop komme“ — som det hedder i et Kongebrev af 1635. Men iøvrigt foretoges i Løbet af 17. og 18. Aarhundrede intetsomhelst fra Statens Side til Bevaring af Oldtidsmindesmærkerne; tværtimod vides, at Gravhøje og Stengrave ikke sjældent da var Genstand for Udgravning og Ødelæggelse.

Den i Aaret 1807 nedsatte „Kgl. Commission til Oldsagers Opbevaring“ gik derimod straks i Gang med Fredning af Landets jordfaste Oldtidsmindesmærker. Gennem Biskopperne rettedes der Henvendelse til samtlige Landets Præster om at indsende Beretning til Museet om de forskelligartede „Antiquiteter“ i deres respektive Sogne, for at man derigennem kunde faa et vist Kendskab til, hvad der endnu forefandtes af Gravhøje og Stengrave m. m. rundt om i Landet. Besvarelserne af disse Henvendelser var dog selvsagt af meget ujævn og tillige mangelfuld Art. Saa mange Efterretninger modtoges imidlertid, at der paa Grundlag af dem og af Oldsagkommissionens egen Viden kunde i 1809 udarbejdes en Fortegnelse over henved 50 sjællandske og 10 jyske Oldtidsmindesmærker af fredningsværdig Art, i 1810 en tilsvarende Fortegnelse over c. 95 østdanske, 50 nørrejske og c. 15 sønderjyske Oldtidsmindesmærker, samt i 1811 en Fortegnelse over endnu enkelte Mindesmærker. Disse Fortegnelser indsendtes til Det kgl. danske og tyske Cancelli, til videre Fremme, og fra Cancellierne gik Sagen til de respektive Amtmænd med Henstilling om, at de vilde søge den fornødne Indvilligelse i Fredningen hos de paagældende Lodsejere. I nogle Tilfælde ses virkelig at være opnaaet Tilsagn om Fredlysning; men den hele Foranstaltning var alligevel af tvivlsom Art og tillige uden nogensomhelst juridisk Gyldighed for kommende Tider, idet der ikke i Lodsejernes Skøder indførtes Bestemmelse om Fredningerne og disse derfor ved Ejerskifte Tid efter anden glemtes eller helt bortfaldd. Ved en Undersøgelse en god Menneskealder senere viste det sig derfor, at et stort Antal af disse „Cancelli-fredede“ Oldtidsmindesmærker efterhaanden var bleven ødelagt eller endog sløffet.

Det første Oldtidsmindesmærke, der fredlystes paa fuldtud juridisk gyldig Maade, ved særlig, tinglæst Deklaration, var en Langdysse paa Skalstrup Mark ved Roskilde (Aar 1823); snart efter frededes paa tilsvarende Vis den store Langdysse „Grønjægers Høj“ i Fanefjord Sogn paa Møn (1831), en Stensætning i Tolne

Sogn i Vendsyssel (1833), en Høj med en i Aaret 1832 udgravet Jættestue paa Øm Mark ved Lejre (1833), en Høj med udgravet Jættestue i Heltborg Sogn i Ty (1838) og en Langdysse ved Klelund i Ribe Amt (1840). Imidlertid maatte dette ringe Antal af ialt kun 6 Fredlysninger i Løbet af en halv Menneskealder tydelig vise, at et langt mere virksomt Arbejde og kraftigere Forholdsregler var fornødne, om den hele Fredlysningssag overhovedet skulde blive af nogen Art. I 1847 oprettedes derfor til Sagens Fremme en særlig „Inspection (senere Direction) for de antiqvariske Mindesmærkers Bevaring“, med J. J. A. Worsaae som Leder. Tidspunktet for Grundlæggelsen af denne nye Institution var for saa vidt gunstigt, som der just da forestod omfattende Salg til fri Ejendom af Bøndergods, hvilket før som Fæstegods havde tilhørt Staten eller Len og Stamhuse eller private Ejere; og tillige var den almindelige Interesse for Oldforskningen og Oldtidsminderne da i god Stigning. I 1848 paabød Regeringen, at de paa de kgl. Domænegodser og i Statsskovene værende Oldtidsmindesmærker fremtidig skulde fredes, og at disse ved Salg af Statens Jordegods til Privateje skulde forbeholdes det Offentlige som fredede Mindesmærker. Omtrent samtidig rettedes paa Foranledning af Oldsagkommissionen en Henvendelse til Lens- og Stamhusbesiddere samt til private Godsejere om en lignende Støtte af Fredningssagen — tildels med gunstigt Resultat —, og af forskellige mindre Jordbrugere blev endelig et Antal Oldtidsmindesmærker snart skænkede, snart afhændede til Fredning. I det første Kvartsekel efter Oprettelsen af Directionen for Mindesmærkernes Bevaring blev der ved tinglæste Deklarationer fredlyst ialt c. 130 Oldtidsmindesmærker af forskellig Art Landet over.

Til Trods for denne kendelige Fremgang i Fredningsarbejdet i Aartierne nærmest efter 1847 stod det dog snart klart, at Directionen for Mindesmærkernes Bevaring ikke alene var i Stand til at magte Opgaven. Forslag fremsattes da om, at man rundt om i Landet skulde søge dannet Stiftskommissioner med egne Stiftsinspektører til at samvirke med Centraldirektionen i København; men denne Plan naaede aldrig til Udførelse. Derimod gjordes i 1873 — det Aar, som faktisk danner Skel i Nationalmuseets hele Fredningsarbejde — et overordentlig vigtigt Skridt til Fremme af Fredningssagen; med Støtte af Regering og Rigsdag paaibegyndtes der da systematiske Undersøgelsesrejser i Landet, væsentligst foretagne af Museets egne Mænd, med det Formaal at optage Beskrivelse over og Kortlægning af samtlige Oldtidsmindesmærker Herred for Herred og ved den Lejlighed tillige at søge sikret for Eftertiden, hvad der endnu forefandtes af fredningsværdige Oldtidsmindesmærker Landet over. Dette store Arbejde har været fortsat siden da, Aar efter Aar, uden mindste Afbrydelse, i Sønderjylland paaibegyndt straks efter Genforeningen, og dette Arbejde drives endnu den Dag i Dag, tilmed i mere intensiv Form end oprindelig. Paa Fredningsomraadet har Resultatet af disse Herredsundersøgelser været, at der i Tidsrummet 1873-1927 er fredlyst paa fuldt ud betryggende Maade ved særlige, tinglæste Deklarationer ialt ikke mindre end c. 6675 Oldtidsmindesmærker — gennemsnitlig altsaa c. 120 Mindesmærker om Aaret eller i eet Aar næsten lige saa meget, som fredlystes i hele det lange Tidsrum fra 1807 til 1872. Disse c. 6675 Mindesmærker ligger spredt og nogenlunde jævnt fordelt over hele Landet; af dem er c. 800 Stenalderes Megalithgrave (Jætte-

stuer, Rund- og Langdysser, Dyssekamre o. a.), c. 5700 Gravhøje, c. 160 Bautasten og Helleristningssten o. a. og 5 Stenalderes Køkkenmøddinger. Noget af dette store Materiale blev, væsentlig i den første Snes Aar efter 1873, fredlyst mod Pengegodtgørelse; det allermeste er dog, især i Perioden 1892-1927, skænket til Fredlysning af de paagældende Ejere, og denne ideelle Tilslutning til Frednings-sagen har været lige varm hos store Godsbesiddere, hos offentlige Institutioner (Sorø Akademi f. Eks.) og hos mindre Jordbrugere: Gaardejere, Boelsmænd og Husmænd. Gennemgaaende er Fredningssagen saaledes af den store Landbefolkning blevet betragtet som en Æressag, en Nationalsag, og Danmark staar paa dette Punkt anderledes end de fleste andre europæiske Lande, hvor Bevaringen af de jordfaste Oldtidsmindesmærker efterhaanden er blevet ordnet af Staten ved Lovbud engang for alle og derfor gennemgaaende ikke omfattet med den dybe Sympati fra Landbefolkningens Side som i Danmark. Her i Landet har man aldrig ønsket Ekspropriationslove eller lignende rigoristiske Bestemmelser til Fremme af Fredlysningen af Oldtidsmindesmærker, men stedse foretrukket Frivillighedens Vej. Et fast og urokkeligt Princip for Fredningsarbejdet har det her i Landet ogsaa været, at man kun vil søge fredlyst de velbevarede Oldtidsmindesmærker, de som i det væsentlige endnu henligger i den Skikkelse, vore fjærne Forfædre i længst forsvundne Tider har givet dem. Antallet af velbevarede Oldtidsmindesmærker fredlyste ved særlige Deklarationer er saaledes $\frac{1}{1}$ 1928 c. 6800 (deraf c. 850 Stenalderes Megalithgrave (Jættestuer, Rund- og Langdysser, Dyssekamre m. m.), c. 5775 Gravhøje o. lign., c. 175 Bautasten og Helleristningssten og 5 Stenalderes Køkkenmøddinger), og dette Tal vil i kommende Aar blive øget, dog ikke i saa stort Omfang som i tidligere Aar, idet der nu flere Steder i Landet er fredlyst saa godt som alt, hvad endnu henligger i velbevaret Stand. Til dette Tal 6800 maa endnu føjes Oldtidsmindesmærkerne i Statsskovene, idet de overhovedet ikke er fredlyste ved særlige Deklarationer, men kun i Henhold til almindelig Bestemmelse fra Statens Side (truffet Aar 1883). Endelig har Generalstaben til Brug ved Opmaalingsarbejde fredlyst nogle Gravhøje rundt om i Landet, snart helt, snart dog kun delvis.

Naar Fredningsarbejdet i de sidste halvhundrede Aar har bragt saa gode Resultater, skyldes det, næst den store Tilslutning fra Landbefolkningens Side, forskellige Forhold. Dels har Nationalmuseet foruden sine egne Mænd haft fortrinlige Hjælpere rundt om i Landet; blandt disse skal her kun nævnes to: Forfatteren Johan Skjoldborg og den i Aaret 1911 afdøde Oberstløjtnant Th. Søegaard i Viborg, hvilken sidste alene har ordnet Fredlysningen af ikke mindre end c. 800 Oldtidsmindesmærker i Jylland. Dels er Fredningsarbejdet blevet støttet af Regeringen og offentlige Institutioner ved forskellige Bestemmelser og Anordninger. Ved Cirkulære af $\frac{20}{1}$ 1886 (fornyet i 1909) bestemte saaledes Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, at de paa Præstegaardsjorder og Kirkegaarde værende Fortidsminder skulde forbeholdes det Offentlige. I 1911 anordnede Landbrugsministeriet i Cirkulære til Kommissionsformændene for Oprettelsen af Statshusmandsbrug, at de paa Jordlodder, der ønskes antagne til Statshusmandsbrug, værende Oldtidsmindesmærker skulde fredes. Fremdeles er nogle Oldtidsmindesmærker blevne fredlyst paa Foranledning af Statens Jordlovsudvalg, oprettet ved Lov

af 1919 og flg. Aar for at medvirke ved Bortsalg af Jord i offentlig Eje og af Præstegaardsjorder samt ved Oprettelsen af Husmandsbrug. I lige Maade er ved Afløsningen af Len og Stamhuse et stort Antal Gravhøje og Stengrave, til Dels af betydningsfuld Art, bleven fredlyst af de paagældende Jordegodsbesiddere paa Foranledning af Lenskontoret. Ogsaa Naturfredningsnævnet har i nogle Tilfælde medvirket til Ordningen af Fredlysninger, og endelig har Hedeselskabet gennem en lang Aarrække (siden 1889) i virksomt Samarbejde med Nationalmuseet ordnet Fredlysningen af alle velbevarede Oldtidsmindesmærker paa de til Beplantning indtagne Arealer.

Ogsaa paa anden Maade har Regering og offentlige Institutioner støttet Museet i Fredningsarbejdet. I 1891 udfærdigede Justitsministeriet en Skrivelse til samtlige Politimestre om at foranledige, at Politibetjente og Gendarmere under Patrouillering havde Opmærksomheden henvendt paa Oldtidsmindesmærkerne. Finansministeriet udfærdigede i 1893 et Cirkulære til Overførsterinspektionerne, til Omdeling mellem disses Skovdistrikter, om bl. a. at bistaa Museet i dets Virksomhed for Fredninger; et lignende Cirkulære udgik i 1896 fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet til samtlige Skoledirektioner udenfor København, og i 1894 fra Generaldirektoratet for Skattevæsenet til Amtsforvalterne. I 1889 og følgende Aar har adskillige Kreditforeninger og andre Pengeinstituter givet Museet almindeligt Tilsagn om at ville respektere dets Fredlysninger paa private Ejendomme, der er prioriterede under de paagældende Instituter.

For at kendetegne overfor Offentligheden de fredlyste Oldtidsmindesmærker opstilles der paa hver af disse en Mærkesten af Granit med indhugget kronet FM (o: Fredet Mindesmærke). En saadan Afmærkning har fundet Sted siden 1886, med 100 Sten aarlig; men da Antallet af fredlyste Mindesmærker, som nævnt, er c. 6800 og der indtil Dato ($\frac{1}{1}$ 1928) kun har været Midler til at opstille c. 4200 Sten, henligger saaledes desværre c. 2600 fredlyste Mindesmærker endnu uden Mærkesten. Da det selvsagt er Nationalmuseet ganske umuligt at føre et virkeligt Tilsyn med denne store Mængde af c. 6800 fredlyste Mindesmærker, er det ved velvillig Imødekommenhed fra Politimestres og Sognefogders Sider blevet ordnet, at der (siden 1910) hvert andet eller hvert tredje Aar ved Sognefogderne foregaar et Eftersyn af Mindesmærkerne i Henhold til trykte Lister over Fredlysningerne i hvert enkelt Sogn.

C. NEERGAARD.

5. Arkitektoniske Mindesmærker og deres Bevaring.

Bygningsmonumenterne fra Middelalderen og den nyere Tid er dels kirkelige, dels verdslige, og disse to Hovedgrupper værnes ved vidt forskellige Lovbestemmelser.

Gennem den katolske Gejstlighed lærte vore Forfædre kort før Aar 1100 Murerhaandværket at kende, og Landets ældste bevarede Bygværker er de tidligt middelalderlige Kirker i romansk Stil, opførte i 12. og Begyndelsen af 13. Aarhundrede.

Materialet var Brudsten, vekslende efter de forskellige Landsdele, til en Begyndelse især den bløde, let handlelige Fraadsten, siden den haarde Granit, der især i Jylland huggedes til Kvadre, og fra Valdemar den Stores Tid i stigende Grad Murstenen af brændt Ler, det Byggeæmne, der siden gennem alle Tider har præget dansk Arkitektur. Foruden Domkirker som Viborg og Ribe og Klosterkirker som Ringsted og Sorø har Danmark bevaret romanske Landsbykirker, bestaaende af Kor og Skib, i forbavsende stort Tal, næsten i hvert Sogn. Men kun sjældent staar disse Kirker uden Ændringer og Tilføjelser; i Reglen er der tilbygget Taarne, Vaabenhuse og andre Udbygninger og (i Stedet for oprindelige Bjælkelofter) indføjet Hvelvinger, alt af Mursten (Munkesten) i gotisk Stil. Gotiken, hvis første Stadium kaldes Overgangsstil, afløste den romanske Stil i Løbet af 13. Aarhundrede og har efterladt sig Bygværker som Roskilde og Odense Domkirker samt en Række Kloster- og Købstadskirker. Landsbykirkernes Tilføjelser stammer overvejende fra den seneste gotiske Periode, c. 1500, der kan betegnes som den danske Kirkearkitekturs anden store Blomstringstid.

Kirkerummene smykkes ofte med Kalkmalerier, som man siden 1857 er begyndt at genfremdrage; et Mindretal af disse, især paa Sjælland, stammer fra romansk Tid, delvis malede i Freskoteknik, men Flertallet er fra gotisk Tid og malet paa Hvidtekalk. Af Kirkeinventaret stammer de fleste Stendøbefonte og mange murede Alterborde fra Kirkens Opførelsestid, medens samtidige Genstande af Træ og Metal kun forekommer sjældent. Noget mere er levnet fra Gotikens Tid, især Krucifikser og andre Træskulpturer, overvejende katolske Altertavler med bevægelige Fløje, saaledes som de blev almindelige efter Aar 1400. Hertil kommer en Del Kirkeklokker, Alterkalke, Lysestager o. l. Det meste af Inventaret er dog fornyet efter Reformationen, væsentlig paa Christian IV's Tid, og præges af Renæssansens og den tidlige Baroks (Bruskbarokkens) Stilformer. Paa lignende Maade er de forskellige Tider repræsenterede ved deres Gravminder: den romanske Stilperiodes ofte skriftløse Granitsten, Gotikens Kalkstensflager, beregnede til at ligge i Kirkegulvet, og Renæssance-Barokkens rigt varierede Monumentformer, baade Gravsten og Epitafier af Sten eller Træ, med Skulpturer og Malerier, samt Kister med Metalbeslag og senere Stensarkofager.

Af Middelalderens verdslige Mindesmærker er der kun lidet levnet fra den romanske Periode, fordi baade Fæstningsværker og Boliger da var af Træ og Ler; kun de ældste Voldsteder (Jordbanker omgivne af tørre Grave) og enkelte Bygningsfragmenter som Absalonsmuren paa Københavns Slot, Badstrup-Taarnet o. l. kan i Alder maale sig med Kirkerne. Selv fra Slutningen af 13. Aarhundrede er kun lidet levnet (Partier af Nyborg, Dragsholm og Hammershus). Borgbyggeriets Blomstringsperiode faldt noget senere; de store Borge og talrige Voldsteder med vaade Grave stammer væsentlig fra 14. Aarhundrede. Den ældste, nogenlunde fuldstændigt bevarede Herregaard er Gjorslev, fra Dronning Margretes Tid. Mere er der baade paa Herregaarde og i Købstæder levnet fra den seneste gotiske Tid, da Paavirkningerne fra Klosterarkitekturen naaede ud i videre Kredse.

Renæssancetiden, der rejste saa faa nye Kirker, udfoldede en mægtig verdslig Byggevirkning, som fyldte Landet med røde Herregaardsbygninger, efter middelalderlig Skik omgivne af Grave, og som kulminerede i Kongeslottene, Fre-

derik II's Kronborg og Christian IV's Bygværker. Samtidigt byggedes der ogsaa livligt i Købstæderne, mest i Bindingsværk med knægtbaarne Stokværksfremspring.

I afgørende Grundtræk er Renæssancens Bygninger endnu middelalderligt gotiske. Endnu paa Christian IV's Tid gjorde den nye Stil sig mere gældende i Prydværket end i Bygningskærnen. Først under Enevælden sejrede de fra Syd-europa kommende Byggeidealer helt med Barokstilens Arkitektur i dens forskellige Faser og Retninger, snart klassisk strænge, snart mere svulmende barokke. De ret faatallige Bygninger fra Christian V's Tid præges af nederlandsk, palladiansk Klassicisme, Frederik IV's Arkitektur er mere direkte bestemt af italiensk Barok, og under Christian VI, da Byggeriet atter blomstrede op under de fredelige politiske Forhold og støttet af Kongens Byggelyst, paavirktes Arkitekturen af den over Tyskland modtagne franske Rokoko, der her i Danmark tidligt gled over i fransk Nyklassicisme. Arkitektnavne som Thura, Eigtved, Jardin og Harsdorff kendetegner 18. Aarhundredes vekslende Stilfaser. I Begyndelsen af 19. Aarhundrede endte Nyklassicismen i den strænge Empirestil (C. F. Hansen), der efterlig-nede de klassisk-antike Forbilleder saa nøje som muligt og ved Aar 1850 opløstes i Nutidens Stilkopiering og Stilblanding, med dens voksende Interesse for vor egen gamle Arkitektur og den til Tider for stærke Trang til at restaurere.

Af de to i korte Træk karakteriserede Grupper blev de kirkelige Mindesmærker efterhaanden værnede ved en Række ministerielle Anordninger, som sluttede sig til Kirkesynsloven af 1861, men nu er kodificerede i Loven om Vedligeholdelse af Kirker af ³⁰/₁₀₀ 1922 og den kgl. Anordning af ¹⁴/₁₀₀ 1923, der selvfølgelig i første Række omhandler kirkelig-praktiske Forhold, men dog tager vidtgaaende Hensyn til Kirkerne som historiske Mindesmærker. Menighedsraadet, Kirkens Ejer og Tilsyn, der skal vaage over Kirkens forsvarlige Vedligeholdelse, kontrolleres hvert tredje Aar af et Provstesyn, og disse stedlige Myndigheder har Pligt til i en Række nærmere foreskrevne Tilfælde at søge Kirkeministeriets Sanktion til forestaaende Arbejder. Uden dettes Tilladelse maa ingen Kirkebygning nedbrydes eller ombygges, ingen Kirkedøre eller Vinduer ændres, intet Kirkeinventar eller kirkeligt Gravminde fjærnes og intet Gravkapel nedlægges; endvidere maa hverken Alterprydelser, Prædikestole eller Stolestader restaureres, ejheller Kirkeklokker omstøbes uden ministeriel Tilladelse, ligesom gamle Kirkegaardsmure ikke maa nedrives og betydeligere Kirkegaardsmønter ikke fjærnes. Ministeriet forelægger alle saadanne Sager for sine sagkyndige Konsulenter, for Bygningernes Vedkommende de kgl. Bygningsinspektører, for Kalkmaleriers og Kirkeinventars Vedkommende Nationalmuseet. Til dette sidste skal ethvert Fund af Kalkmalerier indberettes, og det administrerer den aarlige Finanslovbevilling til Istandsættelse af Kalkmalerier (fra 1883) og Kirkeinventar (fra 1891). Til større Bygningsrestaureringer og til Kirkeudvidelser gives der i Reglen særlige Bevillinger, og i slige Tilfælde nedsættes der gerne et særligt Syn paa tre Medlemmer, som overvaager Arbejdets Udførelse, ligesom en Række særlig betydelige Bygninger til Stadighed er underlagte et saadant særligt Syn.

Medens de kirkelige Mindesmærker saaledes i høj Grad er værnede ved Lovbestemmelser, har de verdslige Arkitekturmindesmærker indtil de seneste Aar ikke nydt nogen tilsvarende Beskyttelse, men ligesom de forhistoriske Monumenter

har deres fortsatte Eksistens kun kunnet sikres ad Frivillighedens Vej, ved Fredlysningsdeklarationer. Endnu gælder dette et Par Grupper af Mindesmærker, Bygningsruinerne og Voldstederne. Næsten alle betydeligere Ruiner, saavel af Kirker og Klostre som af middelalderlige Borge, har dog allerede i længere Tid været under Nationalmuseets Tilsyn enten som Statsejendom eller paa Grund af private Fredlysninger, og det samme gælder en Del Voldsteder. Dog er en Række mindre, jyske Kirketomter og mange Voldsteder endnu ikke sikrede paa nogen Maade.

Hvad de endnu i Brug værende Bygninger angaar, har Loven om Bygningsfredning af ¹²/₈ 1918 indført nye Tilstande. Alle betydeligere, over 100 Aar gamle Bygninger, baade i offentlig og privat Eje, opføres paa en Fortegnelse, som f. T. omfatter 1170 Bygninger (foruden nogle Fæstningsværker). Fortegnelsen revideres hvert 5. Aar (sidste Gang 1924, næste Gang 1929) af et Bygningsfredningsnævn, der bestaar af 5 Mænd, og hvori Nationalmuseets Direktør har Sæde; dette Nævn prøver endvidere alle Spørgsmaal, som rejses ifølge Loven. For alle de paa Fortegnelsen optagne Bygninger gælder, at Optagelsen forkyndes Ejeren og indføres i Skøde- og Panteregisteret, hvoraf følger Forpligtelse til at anmelde paatænkte Nedrivninger 6 Maaneder og Ombygningsarbejder 8 Uger forud for Iværksættelsen. I Tilfælde af Nedrivning kan Staten overtage Ejendommen, eventuelt ved Ekspropriation, og Demoleringen kan ikke begynde, inden dette Spørgsmaal er afgjort. I Tilfælde af Ombygning gælder forskellige Regler, efter som Bygningen paa Listen er opført i Klasse A eller Klasse B; for Bygninger i A-Klassen kan Nævnet forbyde Arbejdet, ligesom denne Klasse er særligt værnet mod Beskadigelse og Vanrøgt. Overtrædelser af Loven kan straffes med Bøder paa indtil 10,000 Kr., og Administrationen kan aarligt disponere over højst 20,000 Kr. Større Tilskud til Istandsættelser eller Ekspropriationer kræver særlig Lov.

Det Værn, som Loven tilsikrer, er kun relativt; overfor Herregaardenes Vanskæbne eller overfor en ny Byggeperiode i Byerne vil det ikke kunne hævdes i alle Tilfælde. Hvis Nævnet ikke griber ind, eller hvis Staten ikke ønsker at ekspropriere, bortfalder Fredningen. Men hvis en Ejer modtager Statshjælp til Istandsættelsesarbejder, henlægges Bygningen ved særlig Deklaration under Nationalmuseets Tilsyn, saaledes at Fredlysningen bliver stedsevarende.

Af de ved Loven værnede Bygninger er c. 200 offentlig, c. 1000 privat Ejendom. C. 15% er opførte i Klasse A, Resten i Klasse B. A-Gruppen omfatter alle de betydeligste Arkitekturmindesmærker, men foruden af arkitektoniske Hensyn er Klassifikationen desuden bestemt efter historiske, topografiske og praktiske Forhold. I A-Klassen er opført de fleste kendte middelalderlige Bygninger, og især i B-Klassen er der taget Hensyn til Gade- og Bybilleder (f. Eks. i Faaborg og Aabenraa). Paa den anden Side er Herregaardenes Avlsbygninger kun rent undtagelsesvis fredede, og af Bøndergaarde er der kun udvalgt Prøver paa de nord-slesvigske Bulhusbygninger, medens den let forgængelige, straatækte Landarkitektur, trods sine store æstetiske og endnu større kulturhistoriske Værdier, ellers ikke er optaget paa Fortegnelsen.

CHR. AXEL JENSEN.

6. Naturfredning.

Eftersom den danske Jord i Tidens Løb underkastedes den intensive Landbrugs-kultur, for hvilken Danmark har budt gode naturlige Betingelser, maatte den oprindelige Natur, der prægede Landets Overflade, i stedse stærkere Tempo vige for Overmagten. Og om end Danmark i ringere Grad end andre Lande har ejet og ejer Naturværdier, der kunde gøres til Genstand for industrielle Foretagender, saa mærkedes dog ogsaa paa dette Omraade Nyttiggørelsens nivellerende Indgreb. Man kan vel beklage, at Naturværdier, som under denne Kulturens og Industriens Fremmarsch burde være skaanede, er gaaet tabt; men ingen kan naturligvis for Alvor ønske den hele Udvikling uigennemført.

Der maatte dog komme et Tidspunkt, da man i Danmark som i andre Egne af Verden saa sig tilbage og lod Øjet dvæle ved, hvad der var sket. Og herunder faldt Tanken paa at redde fra Fortabelsen Landskaber, Formationer og Enkeltheder af levende og livløs Natur, der endnu havde modstaaet Udslettelsen eller Omformningen. Den moderne Bevægelse for Naturfredning vaagnede i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede, og selv om der ogsaa inden dette Tidsrum var gjort en og anden Indsats for Bevarelsen af truede Naturejendommeligheder, er de store og betydende Skridt i denne Retning dog foretagne i allernyeste Tid.

I Danmark var det som andet Steds enkelte Naturforskere, der først vakte Opmærksomheden for Sagen. Siden blev den organiseret. I 1906 dannedes af de 3 naturhistoriske Foreninger i København et „Udvalg for Naturfredning“. Interessen derfor bredte sig snart i videre Kredse, og 1911 fik den i „Foreningen for Naturfredning“ et folkeligt Organ. Paa denne Forenings Initiativ tog Samfundsstyrelsen Haand i Hanke med Bestræbelserne for at værne Naturen: Loven om Naturfredning vedtoges i Maj 1917 og traadte i Kraft den $\frac{1}{7}$ s. A. I Ly af denne Lovs Bestemmelser er Arbejdet siden da blevet udført.

Som rimeligt er, har man i første Række ønsket at bevare karakteristiske Vegetationsformationer i vort Land: Skove, Heder, Moser o. s. v. Efterhaanden som de tilbageblevne Dele af Danmarks Naturskove kom under en rationel forstlig Kultur, har de selvfølgelig mistet overmaade meget af deres oprindelige Karakter. Derfor har man indenfor Statsskovene saavel som indenfor Privatskovene i Driftsplanerne indført en lang Række Bestemmelser om Fredning af visse Bevoksninger saavel som af en meget stor Mængde enkelte og monumentale Træer.

Mange Arealer af Statens Skove i Nordsjælland og andre Egne af Landet, dog mest i Nærheden af Byerne, er udlagte som „Lystskov“ og dermed unddraget almindelig forstlig Drift. Andre Arealer betegnes i Driftsplanerne som „Naturmindesmærker“. Nogen skarp Grænse er der ikke mellem de to Betegnelser; og hvad Arealerne end kaldes, vil de kunne tjene Formaalet at bevare Billedet af gamle danske Skovtyper. Jægersborg Dyrehave og Hegn, Partier af Grib Skov, Teglstруп Hegn ved Helsingør, Hald Egeskov ved Viborg, Vesterskoven ved Silkeborg, Skovarealer paa Bornholm og i Sønderjylland er værdifulde Eksempler, og adskilligt flere kunde nævnes. Ogsaa i Skove af ikke naturlig Oprindelse har Staten med Rette værnet om visse karakteristiske Partier ved at udlægge dem

som Lystskov eller Naturmindesmærke, saaledes baade i Hornbæk Plantage og Tisvilde Hegn.

Lynghederne er en Vækstformation, som ved Beplantning og Opdyrkning mere og mere udviskes og forsvinder. Vel har Staten fredet den store flade Borris Hede i Vestjylland, om end ikke paa fuldt tilfredsstillende Maade, og Dansk-Amerikanerne har ved Købet af Rebild Banker bidraget deres til en vis Bevaring af disse skønne Lyngbakker. Men endnu værdifuldere er dog de af Private gennemførte Fredninger af Nørholm Hede ved Varde, Hammer Bakker i Vendsyssel, Salten Bakker, Sindbjærg og Stovbjærg, alle nær Silkeborg, og endnu flere Arealer, hvor Lyngen i Fremtiden vil have et Fristed. Det samme gælder visse fredede Moser, f. Eks. Maglemose i Grib Skov.

Vore Kysters afvekslende og naturlige Præg har Krav paa at bevares, hvor det er i Fare. Paa adskillige Punkter er det allerede sket, saaledes ved Røsnæs; men meget staar endnu tilbage.

Danmarks relative Fattigdom paa „vilde“ Dyr har bevirket, at Fredlysningsen af Dyrelivet ikke har kunnet staa Maal med Vækstlivets. Bortset fra den storslaaede Fredning af Hjortene i Jægersborg Dyrehave og paa mange Godser er det i Hovedsagen Fugleverdenen, der her kommer i Betragtning; men til den knytter der sig rigtignok ogsaa overordentlige Interesser. Paa flere Steder i vort Land har dels Staten (saaledes paa Tipperne i Ringkøbing Fjord og paa Græsholmen ved Christiansø), dels Private gennemført en saa effektiv Beskyttelse af navnlig Vade- og Svømmefugle, som med enkle Midler kan opnaas. Og ved Ændringer af Jagtloven har man søgt at skaffe Fuglene, ikke mindst de store Rovfugle, Svaner og Dykænder saa betrygget en Tilværelse, som Menneskets „Vindskibelighed“ maatte tillade. Men ogsaa paa dette Punkt er der dog meget langt igen, inden vi naar en Tilstand, der er et Kulturfolk værdig.

Ogsaa den livløse Natur har som allerede ovenfor antydet i høj Grad Fredning behov. De geologiske Formationer, der paa nogen Maade kan udnyttes, maa ikke helt lægges øde. Eksempelvis Granitten paa Bornholm (enhver kan se, hvad Hammerklipperne har mistet) eller Møns Klint! Karakteristiske Overfladedannelser bør skaanes mod hensynsløs Behandling; glædeligvis er den lille Isenbjærg Bakkeø i Gludsted Plantage (Statens) fredet; det samme gælder Dagbjærg Daas. Den mærkelige Vandreklit Raabjærg Mile har allerede i en Aarrække været fredlyst.

De rundt om i Landet spredte Vandreblokke har jo alle Dage haft en anselig økonomisk Værdi, som i Aarenes Løb ikke er blevet mindre. Som stumme Vidner om Istiden har de dog en ideal Værdi, paa hvilken et Kultursamfund ikke bør kaste Vrag. Store Stene, som Dammostenen ved Hesselager, Tislund Stenen i Tislund Krat, Læborg Stenen Vest for Kolding og Rokkestenene paa Bornholm, er forlængst beskyttede mod industriel Udnyttelse.

A. MENTZ.